

जी-7 शिखर परिषद, पाश्चिमात्य लोकांशी भारतीय संबंधांसाठी विस्तारण्यासाठी एक साचा

चीनबरोबरच्या अमेरिकेच्या संबंधात फूट पडणे हे बीजिंगबरोबरच्या दिल्लीच्या संबंधांमध्ये झपाट्याने झालेल्या बिघाडाशी जुळते आणि पाश्चिमात्य देशांशी भारताच्या भागीदारीसाठी एक नवीन संदर्भ तयार करते.

अमेरिकन शैक्षणिक आणि राजकीय वर्गात गेल्या दोन दशकांत 'लोकशाहीच्या युती'चे प्रकरण निश्चितच वाढत होते. (सी आर. ससीकुमार यांचे उदाहरण)

दक्षिण पूर्व इंग्लंडच्या कॉर्नवॉल प्रदेशात आठवड्याच्या शेवटी जगातील अग्रगण्य औद्योगिक लोकशाहीच्या शिखर परिषदेत भारताच्या सहभागातून दोन महत्वाचे संदेश समोर आले आहेत. एक म्हणजे भारत हा जी-७ आणि त्याच्या भागीदारांचा "नैसर्गिक मित्र" आहे, अशी पंतप्रधान नरेंद्र मोदी यांची घोषणा. दुसरे म्हणजे भारताला पाश्चिमात्य देशांशी बांधणाऱ्या सामायिक लोकशाही मूल्यांवर भर. जी-७ आणि ऑस्ट्रेलिया, दक्षिण आफ्रिका आणि दक्षिण कोरिया या इतर तीन निमंत्रित पाहुण्यांसह भारताने जारी केलेल्या "खुल्या समाजां"वरील निवेदनात हे प्रतिबिंबित झाले.

भारताच्या परराष्ट्र धोरणासाठी या दोन कल्पना नक्कीच नवीन नाहीत, पण सध्याच्या काळात त्यांना विशेष महत्त्व प्राप्त झाले आहे. १९९८ च्या शरद ऋतूत पंतप्रधान अटलबिहारी वाजपेयी यांनी न्यूयॉर्कमध्ये भारत आणि अमेरिका हे "नैसर्गिक मित्र" असू शकतात असे जाहीर केले. मे मध्ये भारताच्या आण्विक चाचण्यांनंतर अमेरिकेने केलेल्या निर्बंधांच्या पार्श्वभूमीवर वाजपेयींचा हा दावा दिल्लीच्या पारंपारिक परराष्ट्र धोरणाच्या अभिमुखतेशी असंगत असल्याचे दिसून आले.

तरीही भारताच्या आण्विक चाचण्यांमुळे वाजपेयी आणि पंतप्रधान मनमोहन सिंग यांच्या नेतृत्वाखाली अमेरिकेशी झपाट्याने मैत्री करण्याची परिस्थिती निर्माण झाली. परंतु अमेरिकेबरोबर भारताची जवळीकता आपोआप चपखलपणे पाश्चिमात्य देशांप्रती व्यापक आपलेपणाची गणना सामूहिकता म्हणून करत नव्हती. गेल्या काही वर्षांत त्यात बदल सुरू झाला आहे, कारण दिल्लीने युरोपशी विस्तृत संबंध सुरू केले आहेत. कॉर्नवॉल शिखर परिषदेकडे पाश्चिमात्य देशांशी भारताच्या सहकार्याच्या संस्थात्मकीकरणाची सुरुवात म्हणून पाहिले जाऊ शकते.

निश्चितपणे, भारत यापूर्वी कधीकधी जी-७ शिखर परिषदांमध्ये भाग घेतला आहे. जी-७ मध्ये आउटरीच सल्लामसलत करण्यासाठी अनेक देशांना आमंत्रित करण्याची प्रथा आहे. पण, या वेळी हे वेगळे आहे – ते दोन बाबतीत.

१९७० च्या दशकाच्या मध्यात आघाडीच्या पाश्चिमात्य अर्थव्यवस्थांमध्ये अनौपचारिक सल्लागार गट म्हणून समोर आलेल्या जी-७ मंचाला २००८ च्या आर्थिक संकटानंतर मृतावस्थेत सोडून देण्यात आले. चीन, रशिया, भारत आणि

इतर अनेक ांचा समावेश असलेल्या जी-२० या अधिक प्रतिनिधीने जी-७ चे अधिरोपन केले. परंतु वॉशिंग्टनमध्ये वाढत्या विरोध भावनेच्या दरम्यान चीनने जागतिक आर्थिक व्यवस्थेला अमेरिकेच्या तोट्यासाठी खेळवले आहे, जी-७ सारख्या समविचारी युतीत पुन्हा रस निर्माण झाला आहे. भारतासारख्या मोठ्या लोकशाहीचा समावेश करण्यासाठी भौगोलिक पश्चिमेच्या पलीकडे जी-७ सारख्या संस्थांचा पाया रुंदावण्याच्या घटनांची मान्यता ही तितकीच महत्वाची होती.

अमेरिकन शैक्षणिक आणि राजकीय वर्गात गेल्या दोन दशकांमध्ये "लोकशाहीच्या युतीचे" प्रकरण नक्कीच वाढत होते. परंतु आर्थिक जागतिकीकरणाची शक्ती आणि मोठ्या सत्तेच्या प्रतिस्पर्धांची अनुपस्थिती याचा अर्थ असा होता की "लोकशाहीची युती" तयार करण्यासाठी कोणतीही जबरदस्त धोरणात्मक निकड नव्हती. चीन आणि रशियाबरोबर अमेरिकेच्या वाढत्या तणावात गेल्या काही वर्षांत ही स्थिती आमूलाग्र बदलली आहे. ट्रम्प प्रशासनाच्या राष्ट्रीय सुरक्षा धोरणाने चीन आणि रशियाबरोबर ची मोठी सत्ता स्पर्धा परत जागी करण्याची घोषणा केली होती.

जगातील लोकशाही आणि ऑटोक्रेसी यांच्यातील गहिरे विरोधाभास ाची व्याख्या करून बिडेन प्रशासनाने या नवीन दृष्टिकोनात आणखी तीव्रता आणली आहे. गेल्या आठवड्यात युरोपला जाताना बिडेन यांनी आपल्या काळातील, विशेषतः चीनने सादर केलेल्या मोठ्या आव्हानांना तोंड देण्यासाठी लोकशाही एकत्र करण्याचे आपले मुख्य उद्दीष्ट जाहीर केले.

चीनच्या महत्वाकांक्षी बेल्ट अँड रोड इनिशिएटिव्हच्या संभाव्य पर्यायाची रूपरेषा देताना, जागतिक पुरवठा साखळीचे पुनर्विन्यास करण्याचे आवाहन करताना, चीनमधील कोव्हिड-१९ साथीच्या रोगाच्या उत्पत्तीची नव्याने चौकशी करण्याची मागणी करणे, झिंजियांग आणि हॉंगकॉंगमधील बीजिंग धोरणांना फटकारणे आणि तैवान सामुद्रधुनीतील संघर्षाबद्दल चिंता व्यक्त करणे, जी-७ शिखर परिषदेने बिडेन यांच्या आवाहनाला प्रतिसाद दिला आहे.

काही मित्रराष्ट्रांना मात्र जी-७ ला चीनला बेजार करण्याच्या सरावात बदलायचे नव्हते आणि राजकीय धक्का सुसह्य करण्याचे मार्ग चवले. यजमान, ब्रिटनचे पंतप्रधान बोरिस जॉन्सन यांनी शिखर परिषदेनंतरच्या पत्रकार परिषदेत चीनचा उल्लेख केला नाही. हवामान बदलासारख्या मुद्द्यांवर चीनशी संबंध ठेवण्याचे दरवाजे खुले ठेवले पाहिजेत, असे त्यांचे ठाम मत आहे.

चीनच्या आव्हानावर मित्रराष्ट्रांची ऊर्जा प्रवाही करण्याच्या बिडेन यांच्या प्रयत्नांना सोमवारी उत्तर अटलांटिक करार संघटनेच्या शिखर परिषदेत आणि युरोपियन युनियनच्या नेत्यांशी बिडेन यांच्या मंगळवारी झालेल्या परिषदेत अभिव्यक्ती मिळण्याची शक्यता आहे. बुधवारी जिनिव्हा येथे रशियाचे अध्यक्ष व्लादिमीर पुतिन यांच्याशी बिडेन यांच्या भेटीची पार्श्वभूमी ही अमेरिका-चीन स्पर्धाही तयार होण्याची शक्यता आहे.

बिडेन यांनी चीनला आपल्या आंतरराष्ट्रीय धोरणाच्या आघाडीवर आणि केंद्रस्थानी ठेवले आहे यात शंका नाही. चार दशकांच्या चीनबरोबर सहकार्य वाढवल्यानंतर, जागतिक अर्थव्यवस्थेशी आपले एकीकरण सुलभ केल्यानंतर आणि मोठ्या सत्तेच्या दर्जापर्यंत वाढण्यास गती दिल्यानंतर अमेरिकेने मागे हटण्यास सुरुवात केली आहे.

चीनबरोबरच्या अमेरिकेच्या संबंधात फूट पडणे हे बीजिंगबरोबरच्या दिल्लीच्या संबंधांमध्ये झपाट्याने झालेल्या बिघाडाशी जुळते आणि पाश्चिमात्य देशांशी भारताच्या भागीदारीसाठी एक नवीन संदर्भ तयार करते. भारत-पॅसिफिकने अमेरिका आणि युरोपशी भारताच्या संबंधांना प्रादेशिक आधार दिला, हवामान बदल कमी करणे आणि

कोव्हिड-१९ साठीच्या रोगाचे व्यवस्थापन यामुळे पाश्चिमात्य देशांशी भारताच्या संबंधांसाठी जागतिक साचा उपलब्ध झाला आहे.

या नवीन समीकरणात लोकशाहीचा प्रश्न कुठे बसतो? अमेरिकेचा हुकूमशाही राज्यांशी युती करण्याचा प्रदीर्घ विक्रम आहे; दिल्ली आणि वॉशिंग्टन यांच्यातील युतीसाठी भारतीय लोकशाही ही कोणत्याही प्रकारे पूर्वअट नाही. शेवटी, शीतयुद्धाच्या काळात भारत आणि अमेरिका यांच्यातील धोरणात्मक फरक भारतीय राजकीय बहुलवाद कमी करू शकला नाही. परंतु गेल्या दोन दशकांत लोकशाही मूल्यांशी सामायिक बांधिलकी मुळे इंडो-अमेरिका संबंध दृढ होण्यास मदत झाली आहे.

खुल्या समाजावरील जी-७ प्लस निवेदन हे वाजपेयी ंच्या नेतृत्वाखाली सुरू झालेल्या भारतीय धोरणाची निरंतरता आहे, ज्याचे सरकार लोकशाहीचा जागतिक समुदाय तयार करण्याच्या अध्यक्ष बिल क्लिंटन यांच्या उपक्रमात सामील झाले. मनमोहन सिंग संयुक्त राष्ट्रात जागतिक लोकशाही निधीला प्रोत्साहन देण्यासाठी बुश प्रशासनात सामील झाले. गेल्या दोन वर्षांत भारतीय लोकशाहीच्या स्थितीवर देशात आणि परदेशात ही जोरदार चर्चा झाली आहे. भारतीय लोकशाहीसाठी मृत्युलेख लिहिण्याची घाई या व्यापक गृहीतकाने पूरक होती की बिडेन प्रशासनाचे मानवी हक्कांवर लक्ष केंद्रित केल्याने भारताबरोबरच्या अमेरिकेच्या संबंधांवर गडद छाया पडेल.

लोकशाहीबाबत भारताच्या देशांतर्गत युक्तिवादाला आंतरराष्ट्रीय नागरी समाजात अपरिहार्यपणे अनुनाद वाटतो. परंतु प्रमुख शक्तींच्या सरकारांना भारताच्या देशांतर्गत राजकारणाबद्दल त्वरित आणि व्यापक निष्कर्ष निघण्याची शक्यता नाही. ते आपल्या चिंता जाहीरपणे व्यक्त करतात आणि त्यांना दिल्लीबरोबर खासगीत घेतात. परंतु त्या चिंता सामायिक राजकीय मूल्यांवर आधारित संयुक्तपणे आंतरराष्ट्रीय युती तयार करण्याच्या सध्याच्या अत्यावश्यकतेला नकार देत नाहीत.

आपल्या अनेक पूर्वसुरींप्रमाणे, डेमोक्रेटिक तुटीची समस्या अमेरिकेलाही त्रास देते हे बिडेन प्रशासन ओळखते. अमेरिका आणि भारत या दोन्ही देशांमध्ये लोकशाही संस्थांचे नूतनीकरण आणि सुधारणा करण्याचे प्रकरण तातडीचे आहे. तसेच कट्टरतावाद, अपप्रचार, निवडणूक हस्तक्षेप, सायबर हल्ले आणि मोठ्या सोशल मीडिया कंपन्यांची भूमिका यांसह डिजिटल तंत्रज्ञानाने सादर केलेल्या अनेक नवीन आव्हानांवर भारत आणि त्याच्या पाश्चिमात्य भागीदारांमध्ये सतत सल्लामसलत करण्याची गरज आहे. खुल्या समाजावरील निवेदन अशा व्यस्ततेसाठी एक ठोस आधार प्रदान करते.